

ANALYSIS OF THE STATE OF THE BANKING SYSTEM IN TURKESTAN AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Kuchqarov Shohruhbek Khursanboy ugli

Teacher of the Department of "Social and Economic Sciences" of
Kokand University Andijan branch

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15387772>

ARTICLE INFO

Received: 08th May 2025

Accepted: 11th May 2025

Online: 12th May 2025

KEYWORDS

Turkestan, banking system, financial policy, credit, economic history, Soviet reform.

ABSTRACT

This article analyzes the state of the banking system, credit policy, and socio-economic significance of the activities of banks formed in the Turkestan region at the beginning of the 20th century based on historical sources. The study examines the formation of national banks, the difficulties in meeting the financial needs of the local population, and significant changes in the banking system under the influence of Soviet economic policy. The conclusion identifies existing problems and their historical causes.

TURKISTONDA XX ASRNING BOSHI DA BANK TIZIMINING HOLATI TAHLILI

Qo'chqarov Shohruhbek Xursanboy o'g'li

Qo'qon universiteti Andijon filiali "ijtimoiy va iqtisodiy fanlar"
kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15387772>

ARTICLE INFO

Received: 08th May 2025

Accepted: 11th May 2025

Online: 12th May 2025

KEYWORDS

Turkiston, bank tizimi, moliyaviy siyosat, kredit, iqtisodiy tarix, sovet islohoti.

ABSTRACT

Mazkur maqolada Turkiston o'lkasida XX asrning boshlarida shakllangan bank tizimining holati, kredit siyosati, banklar faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy banklarning tashkil topishi, mahalliy aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirishdagi qiyinchiliklar, sovet iqtisodiy siyosati ta'sirida bank tizimidagi muhim o'zgarishlar o'rganilgan. Xulosa qismida mavjud muammolar va ularning tarixiy sabablari aniqlanadi.

KIRISH

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasi tarkibida bo'lib, uning iqtisodiy hayoti agrar sektor ustunligida shakllangan edi. Shu sababli, moliyaviy tizim, xususan, bank ishi sanoatlashgan hududlarga nisbatan zaif bo'lgan. Lekin 1905–1917 yillarda mintaqada kapital harakati jonlanib, banklar faoliyati bosqichma-bosqich rivoj topa boshladi. Ayniqsa, sovet hokimiyatining ilk yillarida bank tizimi tubdan o'zgardi va iqtisodiy hayotni rejalashtirish vositasiga aylantirildi. Ana shu jarayonlar Turkiston iqtisodiy tarixining muhim boblaridan biri sanaladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida bank tizimi hali to'laqonli shakllanmagan, moliyaviy muassasalar soni cheklangan, ular asosan Rossiya imperiyasining tijorat

manfaatlariga xizmat qilgan. Bu davrda yirik banklarning filiallari Turkistonning iqtisodiy markazlariga, xususan, Toshkent, Samarqand, Farg'ona va Qo'qon kabi shaharlarga joylashtirilgan bo'lib, ular asosan savdogar va sanoatchilar bilan ishlagan. Oddiy xalq uchun kredit resurslaridan foydalanish deyarli mumkin emas edi.

Masalan, Turkiston o'lkasida Rossiyaning "Gosbank" (Davlat banki) filiallari faoliyat yuritgan. Ularning asosiy vazifasi — imperiya sanoatini xom ashyo bilan ta'minlovchi qatlamlarni moliyalashtirish edi. Turkistonning paxta, jun, charm mahsulotlari eksporti bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar uchun kreditlar taqdim etilgan. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar esa ko'pincha moliyaviy vositalardan chetda qolgan. Bu holat imperiya siyosatining nohaqligini, uning mahalliy iqtisodiyotga nisbatan ekspluatatsion yondashuvini yaqqol namoyon qilgan.

Azizxo'jayev o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, "1905–1914 yillarda Rossiya bank tizimi Turkistonda moliyaviy bozor ustidan deyarli to'liq nazoratni qo'lga kiritgan bo'lib, har bir kredit bitimi ortida markazlashtirilgan siyosiy iqtisodiy manfaat yotgan". Bu jarayonda mahalliy tadbirkorlar ko'pincha yuqori foizli qarzlar olishga majbur bo'lgan yoki butunlay chetda qoldirilgan.

Mahalliy aholining ehtiyojlarini qondirish maqsadida kooperativ banklar ham vujudga kela boshladi. Biroq bu banklarning kapital bazasi nihoyatda zaif edi. Ular ko'proq xayriya mablag'lariga, mahalliy savdogarlar yoki diniy jamg'armalarga tayangan. 1917 yilga kelib Turkistonda "Milliy bank" tuzish tashabbuslari ko'tarilgan bo'lsa-da, siyosiy beqarorlik, inqilob va urush holatlari bu g'oyalarning amalga oshirishini to'xtatdi.

1917 yilgi Fevral inqilobi va undan keyingi muvaqqat hukumat davrida, Turkiston muxtoriyatining moliyaviy mustaqilligini ta'minlash uchun qator urinishlar bo'lgan. Jumladan, Toshkent, Andijon va Namangan banklari tomonidan muvaqqat hukumatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun 500 ming so'm mablag' ajratilgan. Bundan tashqari, "Ulug' Turkiston milliy banki"ni tashkil etish g'oyasi ham muvaffaqiyatli amalga oshirildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan birga, 1920-yillardan boshlab Turkistonda bank tizimi tubdan qayta qurila boshlandi. Ilk navbatda, avvalgi davrdagi xususiy va yarim mustaqil tijorat banklari tugatilib, ularning o'rniga markazlashtirilgan, davlat tomonidan boshqariluvchi banklar tarmog'i vujudga keltirildi. 1923 yilda tashkil etilgan Kengash Sovetlari qarori asosida qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan maxsus moliyaviy muassasa — Davlat qishloq xo'jalik banki faoliyat boshladi. Bu bank kredit faoliyatini asosan kooperativlar va kollektiv xo'jaliklar orqali amalga oshirar edi [1].

1923 yildayoq Turkiston o'lkasida 1169 ta kredit kooperativ tashkiloti mavjud bo'lib, ular orqali dehqonlar, hunarmandlar va boshqa ishlab chiqaruvchilar kredit olgan. Ammo, davlat banklari orqali berilayotgan kreditlar aholining faqat 15–20 foizini qamrab olgan xolos, qolganlar esa noformal bozor, xususan, boylarning qo'lidagi foizli qarz tizimidan foydalanishga majbur bo'lgan.

Bu davrda, davlat banklarining asosiy vazifasi — iqtisodiy hayotni rejalashtirish, reja asosida kredit berish va mablag'larni yo'naltirish edi. Ayniqsa, 1920–1930-yillarda boshlangan kollektivlashtirish siyosati doirasida bank tizimi qishloq xo'jaligini kollektiv xo'jaliklarga o'tkazish uchun moliyaviy vosita sifatida xizmat qildi. "Ўзбекистон тарихи"

asarida qayd etilishicha, 1930-yil 1-aprel holatiga ko'ra, O'rta Osiyo tijorat banki faoliyati tugatilib, uning funksiyalari Sovet tashqi savdo banki tasarrufiga o'tkazilgan edi, bu esa moliya tizimining to'liq markazlashuvi va byurokratlashuvi belgisidir.

Davlatning bank tizimiga nisbatan bu darajadagi qattiq nazorati, moliyaviy mustaqillikni mutlaqo yo'q qildi. Kredit siyosati faqat markazdan berilgan iqtisodiy rejalarga muvofiq amalga oshirilar, bu esa mahalliy tashabbuslarni cheklab qo'yar edi. Shu sababli, turkistonlik ishlab chiqaruvchilar o'z iqtisodiy ehtiyojlarini to'liq ta'minlay olmas edi. Biroq, aynan shu siyosat sovet rejalashtirilgan iqtisodiy modelining asosi bo'lib xizmat qildi [2].

NATIJALAR

Sovet O'zbekistoni iqtisodiy tizimi doirasida faoliyat yuritgan banklar faqatgina moliyaviy xizmat ko'rsatish bilan cheklanmagan. Ular ayni paytda siyosiy iqtisodiyotning markaziy vositasi sifatida, aholining ijtimoiy tabaqalari o'rtasida iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlash mexanizmi bo'lib xizmat qilgan. Banklar orqali ishlab chiqilgan kredit siyosati, bir qarashda, aholining ehtiyojlarini moliyaviy jihatdan ta'minlashga qaratilgandek tuyulsa-da, aslida u jamiyatda hukmron siyosiy mafkuraning iqtisodiy jihatdan mustahkamlovchi vositasiga aylangan.

1924 yilda davlat banklari tomonidan ajratilgan 13,5 million rubl ssuda mablag'larining 55 foizi xom ashyo, ayniqsa paxta tayyorlash uchun sarflangani, iqtisodiy ustuvorliklarning qanday belgilanganini yaqqol ko'rsatadi. Bu esa, xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari, jumladan, ichki iste'mol sektorining moliyaviy cheklanganligini anglatadi. Shu orqali kredit siyosati, ma'lum iqtisodiy guruhlarining manfaatlariga xizmat qilganini ko'rish mumkin [3].

Aholining past daromadli qatlamlari, ayniqsa qishloq aholisi, bu tizimdan foyda olish imkoniyatiga ega bo'lmagan. Azizxo'jayev ta'kidlaganidek, "kreditlar sinfiy asosda ajratilar, kam ta'minlanganlar esa davlat tuzilmalarining siyosiy ishonchini qozonmaguncha, moliyaviy yordamlardan chetda qolgan". Ayniqsa, bu holat kredit kooperatsiyalari faoliyatida yaqqol namoyon bo'lgan: har kimni kooperativga a'zo qilavermas, sinfiy tanlov muhim mezon bo'lgan.

Iqtisodiy tengsizlik, ayniqsa qishloq joylarda yaqqol sezilar edi. Dehqonlarning 80–90 foizi 1921–1922 yillarda xususiy sudxo'rlardan qarz olishga majbur bo'lgan. Davlat banklari esa faqat 15–20 foiz aholiga xizmat ko'rsatgan. Bu esa, aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda davlat banklarining cheklanganligini ko'rsatadi. Natijada, moliyaviy tengsizlik faqat iqtisodiy resurslarning mavjudligi emas, balki ularga kirish imkoniyatining siyosiy nazorat ostida ekanini anglatadi [4].

Yangi iqtisodiy siyosat (NEP) yillarida, qisqa muddat bo'lsa-da, iqtisodiy liberallik elementlari kiritildi. "Davlat kapitalizmi" konsepsiyasi asosida ayrim no-sotsialistik xo'jalik yuritish shakllariga vaqtincha ruxsat berildi. Bu davrda davlat kapitalining ustunligi saqlangan holda, bank tizimi orqali xususiy sektor bilan ham moliyaviy aloqalar o'rnatildi. Biroq bu tajriba uzoqqa cho'zilmadi va 1930-yillardan boshlab yana qat'iy markazlashgan, mafkuraviy asoslangan bank tizimi qayta tiklandi.

XULOSA VA MUNOZARA

XX asr boshida Turkiston hududida shakllangan bank tizimi Sovet hokimiyati yillarida mutlaq markazlashuv sari yo'l oldi. Avvalgi xususiy va yarim xususiy banklar tugatilib, ularning o'rniga rejalashtirilgan iqtisodiyotga xizmat qiluvchi davlat moliyaviy muassasalari

tashkil etildi. Bu tizim, bir tomondan, ishlab chiqarish tarmoqlarini moliyalashtirish va rejalashtirishni soddalashtirgan bo'lsa, boshqa tomondan, iqtisodiy erkinlikni cheklab, moliyaviy tengsizlikni kuchaytirgan. Ayniqsa, qishloq aholisi uchun kredit infratuzilmasining cheklanganligi, siyosiy-mafkuraviy tanlov asosida kredit ajratilishi iqtisodiy diskriminatsiyani yuzaga keltirdi.

Biroq shunga qaramay, banklar orqali rejalashtirilgan iqtisodiyot mexanizmlarining joriy qilinishi, moliyaviy boshqaruv madaniyatining shakllanishi, ijtimoiy ongda moliyaviy intizomning singdirilishi kabi ijobiy natijalar ham kuzatildi. Sovet davri bank tizimi hozirgi zamon moliya institutlari uchun tarixiy tajriba maktabi bo'lib xizmat qilmoqda.

References:

1. А. Азизхўжаев. Ўзбекистон совет мустамлака даврида. Тошкент: Шарқ, 2010. 39-b.
2. Ўзбекистон тарихи. 1-том. Тошкент: "Шарқ", 2011. 223-b.
3. Kichkilov H. Eng yangi tarix (1945–2010-yillar). T.: O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi, 2013. 65-b.
4. Sovet O'zbekiston kitobi (1959–1961). T.: O'zbekiston SSR Davlat nashriyoti, 1961. 99-b.